

Müjdə ver, ikrah oyatma. Asanlaşdır, çətinləşdirmə.

Kitabın sahibi: _____

Oxu tarixi: _____

TEİZM

SEMİNARLARI

MÜRTƏZA MÜTƏHHƏRİ

Fars dilindən tərcümə:

Rauf İmranoğlu

Tərcüməçi: Rauf İMRANOĞLU
Redaktor: Nurəddin ƏLİYEV
Korrektor: Turac ELDARQIZI
Bədii və texniki tərtibat: İsmayıl SÜLEYMANLI
Üz qabığının dizaynı: Kənan NƏSİBOV

مرئضى مطهرى
توحيد

Mürtəza Mütəhhəri
TEİZM SEMİNARLARI

Bakı, "İrşad" Nəşriyyatı – 2021, 408 səh. / III nəşr

© Sədra Nəşriyyatı / 1994

© Parlaq İmzalar MMC / 2014

Kitabın bütün hüquqları qorunur. İcazəsiz olaraq hər hansı vasitə ilə nəşri və yayımlanması qadağandır.

DQİDK-nin 16.04.2021 tarixli DK-329/Ş
sayılı məktubu ilə nəşrinə razılıq verilmişdir.

İrşad Nəşriyyatı | 22
Mürtəza Mütəhhəri | 6

İRŞAD – Parlaq İmzalar MMC-yə məxsus markadır.

www.parlaqimzalar.az
irshad@parlaqimzalar.az
facebook.com/irshadkitab
instagram.com/irshadkitab
0559697259 / 0559897259

Mətbəə: "Şərq-Qərb" ASC
Çap tarixi: 22.07.2021
Sifariş: 1473

Mündəricat

Ön Söz _____	15
--------------	----

I SEMİNAR

MÖVZUYA GİRİŞ _____	23
Qeybə inam _____	23
Birinci müqəddimə _____	25
Bir suala cavab _____	26
Varlıqlar mövcudluq cəhətindən iki növdür _____	27
Misal _____	28
Platonun misalı _____	31
İkinci müqəddimə _____	33
Digər bir misal _____	35
Üçüncü müqəddimə _____	37

Allahın varlığının isbat yolları

II SEMİNAR

1. FİTRƏT YOLU _____	45
Allahın varlığının isbatı üçün qeyd edilən yollar _____	45
Fitri yol _____	46
Fitrət yolu Quranda _____	47
Fitrət yolu ariflərin kəlamında _____	49

Fitrət yolu müasir alimlərin prizmasından _____	50
Din hissini gücləndirilməsi _____	58
Elmi, yaxud yarımfəlsəfi yol _____	59
Yarımfəlsəfi yolun növləri _____	60
Yarımfəlsəfi yolun hər üç forması Quranda _____	61
Yarımfəlsəfi yolların misalla izahı _____	62

III SEMİNAR

2.ELMİ VƏ YARIMFƏLSƏFİ YOLLAR

NİZAM DƏLİLİ-1 _____	73
-----------------------------	----

Fitrət yolu yeni bir məsələ deyildir _____	73
Quran fitrət yolunu təsdiq edir _____	75
Nizam dəlili (teleoloji dəlil) _____	76
Yaradılışdakı nizamın mənası _____	77
Materialistlər zəncirvari nizamı inkar etmirlər _____	79
Teleoloji nizam (məqsəddən yaranan nizam) _____	80
Aləmdə teleoloji nizam mövcuddurmu? _____	83
Nizam dəlilində elmin rolu _____	84
“Gedilmiş yol” kitabının tənqidi _____	84

IV SEMİNAR

NİZAM DƏLİLİ-2 _____	103
-----------------------------	-----

Teleoloji nizam _____	103
“Gedilmiş yol” kitabının tənqidi haqda _____	104
Aləmdə təsadüf varmı? _____	106
Geniş və əhatəli baxışa görə aləmdə təsadüf yoxdur ____	108
Nizam dəlili keçmiş alimlərin bəyanı ilə _____	110
Hidayət dəlili _____	113
Hidayət dəlili Quranda _____	114
Səbəbiyyət qaçılmazlığı _____	116

V SEMİNAR

HİDAYƏT DƏLİLİ-1 _____	127
Hidayət və nizam iki ayrı-ayrı məsələdir _____	127
Nizam ilə hidayətin fərqi _____	128
Quranda nizam, yaradılış və hidayət dəlilinin fərqləndirilməsi _____	131
1. “Taha” surəsinin ayələri _____	131
2. “Əla” surəsinin ayələri _____	132
3. “Şüəra” surəsinin ayələri _____	133
4. “Ələq” surəsinin ayələri _____	133
Hidayət məsələsinin fəlsəfi şəkildə bəyanı _____	134
Mühitlə uyğunluq nəzəriyyəsi _____	135
İbn Sinanın misalı _____	136
Özünübərpə prinsipi _____	137
Cansız aləmdə hidayət _____	138
1. Cansızların hidayəti Quran baxımından _____	138
2. Cansızların hidayəti haqda elmin baxışı _____	139
Heyvana və insana aid olan hidayət _____	142

VI SEMİNAR

HİDAYƏT DƏLİLİ-2 _____	149
Dörd növ səbəb _____	151
Məqsəd _____	151
Məqsədin varlığını necə bilmək olar? _____	152
Maddədə təşəbbüskarlıq yoxdur _____	154
Canlılarda təşəbbüskarlıq və seçim _____	155
Heyvanlardakı sirli hidayətlərdən nümunələr _____	158
İnsanda əxlaqi ilhamlar _____	161
İmam Cəfər Sadiqdən bir hədis _____	163
Quranda məsələnin başqa şəkildə ifadəsi _____	164

VII SEMİNAR

HİDAYƏT DƏLİLİ-3 _____	167
Təcrübi və arqumental biliklərin mənzəyi təcrübə və arqumentin özüdür _____	167
Məntiqi arqumentdə orta termin _____	168
Məntiqi arqumentə iki misal _____	168
Təfəkkürün tərif _____	169
İlham biliklərin əldə edilməsində başqa bir amildir _____	170
İlham və işraq keçmiş alimlərin nöqtəyi-nəzərindən _____	171
İlham və işraq müasir alimlərin nöqtəyi-nəzərindən _____	172
Məşşailik və işraqilik _____	176
Quran və hədislərdə işraqi bilik _____	176
Yuxu (röya) _____	178
Keçmiş xatirələrin çıxarılmasının müalicəvi əhəmiyyəti _____	179
Təhtəşüür və yuxugörmə _____	181
İşraqi yuxular _____	184
İki yuxu _____	185
Quranda yuxu _____	188

VIII SEMİNAR

YARADILIŞ YOLU-1 _____	191
Aləmin əzəli və ya “hadis” olması _____	192
İslam filosofları ilə kəlamçıların fikir ayrılığı _____	192
Filosofların dəlili _____	193
Avropalıların prizmasından aləmin “hadis”liyi ilə Allaha etiqad arasında bağlılıq _____	195

Aləmin əzəli və ya “hadis” olması barəsində Quranın nəzəri _____	196
Quranda Adəmin yaradılışı etiqadi yox, əxlaqi bir məsələ kimi göstərilib _____	198
Forma dəyişikliyi, yoxsa yaranış? _____	199
Maddənin və enerjinin saxlanması barəsində bir sual _____	201
Substantiv hərəkət _____	203
Aləmin yaranması və substantiv hərəkət _____	204
Bir sual _____	208

IX SEMİNAR

YARADILIŞ YOLU-2 _____	211
Bizim bəhsimizdə yaradılışın mənası _____	211
Filosofların fikrincə, aləmin zaman baxımından “hadis” olması zəruri deyildir _____	212
Filosofların fikrincə, bir şeyin məxluq sayılması üçün onun zati “hadis”liyi kifayətdir _____	212
Birinci sual _____	213
İkinci sual _____	214
Üçüncü sual _____	215

X SEMİNAR

3.ƏQLİ VƏ FƏLSƏFİ YOLLAR _____	235
Aristotelin dəlili _____	236
Son zamanlar bu dəlilə tutulan bir irad _____	238
Cavab _____	238
İbn Sinanın dəlili _____	239
Bu dəlilin Nəsirəddin Tusi tərəfindən verilən ifadəsi _____	243
Nizam, yaradılış və hidayət yolunun tamamlayıcısı fəlsəfi sübutlardır _____	248

XI SEMİNAR

ƏQLİ VƏ FƏLSƏFİ YOLLAR-2 _____	255
Elm təklikdə Allahın varlığını isbat edə bilməz _____	255
Anselmin ontoloji sübutu _____	259
Dekartın fərziyyəsi _____	261
İbn Sinanın bu fərziyyəyə cavabı _____	261
Allahın varlığına Dekartın sübutu _____	262
Ontoloji sübuta Kantın etirazı _____	264
Sədrəddin Şirazi tərəfindən irəli sürülən “siddiqlərin sübutu” _____	266
1. Vücudun orijinallığı nəzəriyyəsinin tarixçəsi _____	266
2. Vücudun orijinallığı nəzəriyyəsi _____	268

İradlara Cavab

XII SEMİNAR

TEİZM VƏ TƏKAMÜL NƏZƏRİYYƏSİ-1 _____	275
Növlərin yaranması haqqında yalnız iki fərziyyə mövcuddur? _____	275
Növlərin yaranması haqqında müxtəlif nəzəriyyələr _____	278
1. “Növlərin dəyişilməsi” nəzəriyyəsi _____	278
2. “Yaradılış” nəzəriyyəsi _____	279
3. “Növlərin əzəlliliyi” nəzəriyyəsi _____	279
Üçüncü nəzəriyyənin tənqidi _____	281
Birinci və ikinci nəzəriyyələrin tənqidi _____	282
Növlərin dəyişilməsi nəzəriyyəsinin tərəfdarlarının səhvi _____	282
Teizmin savadsız tərəfdarlarının səhvi _____	283
Növlərin təkamülü məsələsi ilə nizam dəlili arasındakı əlaqə _____	283

Lamarkın nəzəriyyəsi _____	284
Mühitlə uyğunlaşma nəzəriyyəsi _____	290
Lamarkın nəzəriyyəsinin tənqidi _____	290
Lamarkın qanunlarının tənqidi _____	293
Darvinin qanunları _____	294

XIII SEMİNAR

TEİZM VƏ TƏKAMÜL NƏZƏRİYYƏSİ-2 _____	299
Nə üçün növlərin dəyişilməsi nəzəriyyəsini teizmlə zidd hesab etmişlər? _____	300
Darvinin fikrinin əsası _____	303
Maltusun nəzəriyyəsinin Darvinin düşüncəsinə təsiri _____	304
Darvinin başqa qanunu _____	305
Darvinin nəzəriyyəsi ilə nizam dəlilinin toqquşma nöqtəsi _____	307
Darvinin metafizik qüvvəni etiraf etməsi _____	311
Məqsədə diqqət prinsipinin avropalılar arasında bədnam olması _____	312
Darvin və Lamark təbiətin həqiqi axarını hiss edirmişlər _____	313
Lamarkın və Darvinin nəzəriyyəsinə tutulan iradlar _____	315
Təkamülün sirri _____	316

XIV SEMİNAR

TEİZM VƏ ŞƏR PROBLEMİ-1 _____	325
Fəlsəfi kitablarda şəər probleminin müzakirəsi _____	327
Fəlsəfi kitablarda şəər probleminin, yarananın ədaləti cəhətindən müzakirəsi _____	328
Şəər probleminin həllində keçilən mərhələlər _____	329
Dindar şəəxin şəər probleminə qısa cavabı _____	329
Şəərin mahiyyəti _____	331

Bəzilərinin bu məsələdən səhv çıxarışı _____	332
Şərin mahiyyətini təhlil etməklə yalnız dualizmə cavab vermək olar _____	333
Xeyirlə şərin ayrılmazlığı _____	335
Aləmin ümumi qanun əsasında idarəsi _____	337
Aləmin nizamında xeyrin üstünlük təşkil etməsi _____	338
Varlığın mərtəbələrinin ədədlərin mərtəbələrinə oxşarlığı _____	340

XV SEMİNAR

TEİZM VƏ ŞƏR PROBLEMİ-2 _____	349
Keçən bəhsin xülasəsi _____	349
Üçüncü mərhələ: şərlər xeyirlərə səbəb olur _____	350
Şərlərin birinci növü: fani olma _____	351
Fani olmaların hikməti _____	352
Baba Əfzəl Kaşinin ölümün hikməti haqda sözü _____	354
Şərlərin ikinci növü: müxtəlifliklər və ayrı-seçkiliklər _____	357
Fərqliliklərlə bağlı birinci məsələ: fərqliliklər varlıqların zati xüsusiyyətidir _____	357
Fərqliliklərlə bağlı ikinci cəhət: gözəlliklər çirkinliklərə borcludur _____	360
Şərlərin üçüncü növü: çətinliklər və müsibətlər _____	361
Müsibətlər tərəqqiyə səbəb olur _____	361

XVI SEMİNAR

TEİZM VƏ ŞƏR PROBLEMİ-3 _____	375
Quranın məntiqinə görə, Allah hər şeyin yarıdanıdır _____	375
Qeyd _____	376
Quran prizmasından müxtəlifliklərin və fərqliliklərin sirri _____	377

Həzrət Adəmin	
yaradılışında xeyir və şərin ayrılmazlığı _____	379
Quran prizmasından şərlərin faydaları _____	381
1. Ölümün faydaları _____	381
2. Çətinliklərin və müsibətlərin faydaları _____	383
İnsanların imtahanı _____	385
İmtahanların əsl fəlsəfəsi _____	386
“Şeytan” Quran prizmasından _____	387
Şeyx Ənsari haqqında bir yuxu _____	389
Aləmin ümumi nizamı	
baxımından Şeytanın varlığının zəruriliyi _____	391
Bir sual _____	393

Ön söz

Əsrlər boyu dünyada öz fikir və düşüncəsi ilə bəşəriyyətə misilsiz xidmətlər etmiş bir çox mütəfəkkirlər yaşayıb-yaratmışlar. İnsanlıq bu şəxslərə çox şey borcludur. Məhz bu elm fədalərinin sayəsində insani dəyərlər inkişaf etmiş, düşüncələr işıqlanmış, qaranlıqlar aydınlığa qovuşmuşdur.

Görkəmli İslam alimi, filosof Mürtəza Mütəhhəri də bu mütəfəkkirlər sırasında öz xüsusi yeri olan şəxsiyyətlərdəndir. O, ömrünü cəmiyyətin islahına, müasir dövrdə meydana çıxan və dəyərləri təhdid edən şübhələrə cavab tapmağa həsr etmişdir. Buna görə də Mütəhhəri dövrünün gəncləri, ziyalıları, ümumiyyətlə, bir islahatçı alim olaraq kütlə tərəfindən sevilmiş, sağlığında böyük İslam alimi kimi şöhrət qazanmışdır.

* * *

Mürtəza Mütəhhəri 1919-cu il fevralın 2-də Xorasan mahalının Fəriman şəhərində alim və inancılı bir ailədə dünyaya gəlib.

Mütəhhəri uşaqlıq dövrünü məktəbdə ibtidai təhsil almaqla və Quran öyrənməklə keçirib.

O, 1931-ci ildə Məşhəd şəhərinin mədrəsələrində şəriət dərslərini öyrənməyə başlayır.

1937-ci ildə dərslərini davam etdirmək üçün Qum şəhərinə gedir. Orda 15 il qalır və dövrünün ən məşhur filosoflarından

olan azərbaycanlı alim Məhəmmədhüseyn Təbatəbai kimi görkəmli şəxsiyyətlərdən dərs alaraq İslam elmləri və digər sahələrdə yüksək dərəcələrə çatır. O cümlədən İslam fəlsəfəsi, fiqh və üsul, sosiologiya, psixologiya, tarix, təfsir, İslam sxolastikası və başqa sahələr üzrə böyük nailiyyətlər əldə edir.

1952-ci ildə Tehrana köçən alim elə o zamandan elmi tədqiqat işlərinə başlayır. Həmin dövrdə müəllimi Məhəmmədhüseyn Təbatəbainin qələmə aldığı *“Fəlsəfə prinsipləri və realizm metodu”* kitabına giriş yazır və 5 cilddə şərh edir. O bu işi 1953-cü ildə sona çatdırır.

1955-ci ildən başlayaraq “Tələbə İslam Cəmiyyəti”ndə yeni və fərqli yanaşmalarla Quran təfsiri dərsləri deyir və eyni ildə Tehran universitetinin “İlahiyyat Elmləri və İslam Maarifi İnstitutu”nda müəllimlik fəaliyyətinə başlayır və burada təlim-tədris işini iyirmi il (1976-cı ilə kimi) davam etdirir.

Tehran ziyalıları və gəncləri ilə mütəmadi ünsiyyətdə olan Mütəhhəri Tehrandə olduğu müddətdə müxtəlif konfranslarda, tədbirlərdə çıxış edərək İslam dininə qarşı yönəlmiş iradlara, şübhələrə cavab verir, məsələlərə yeni baxış gətirir. Beləliklə, get-gədə Mütəhhəri ziyalı kütlənin sevimlisinə çevrilir, müxtəlif konfranslara dəvətlər alır, artıq çıxışları Tehranla məhdudlaşmır; digər şəhərlərdə də müxtəlif tədbirlərdə iştirak edir.

1959-cu ildə Mütəhhəri “Həkimlərin İslam Cəmiyyəti”nə spiker kimi dəvət olunur və orada o günə kimi müzakirə olunmayan “İslam və zamanın ehtiyacları”, “Teizm” mövzusu kimi bir çox elmi əhəmiyyətli çıxışlar edir.

1967-ci ildə o dövrün elmi müzakirə ocağı sayılan İrşad İslam Mədəniyyət Mərkəzi təsis edilərkən Mütəhhəri oranın əsas üzvlərindən biri olur. İrşadda Mütəhhəri ilə yanaşı, Dok. Əli Şəriəti kimi dövrün digər ziyalıları da çıxış etməyə başlayır.

Bir neçə il sonra İrşad İslam Mədəniyyət Mərkəzindən ayrılsa da, fəaliyyətini, çıxışlarını müxtəlif yerlərdə davam etdirir. Elmi-

ictimai fəaliyyəti ilə yanaşı, dövrün aktual problemlərini ələ alan əsərlər üzərində də işləyir.

Daim cəmiyyətdəki nöqsanların islahı fikrində olan yorulmaz alim 1979-cu ilin may ayının 2-də sui-qəsd nəticəsində başından aldığı güllə yarası ilə şəhid edildi.

* * *

Mürtəza Mütəhhəri öz dövrünün problemlərini lazımcına başa düşüb araşdırmağı bacaran və eyni zamanda bütün varlığı ilə İslam dininə bağlı olan bir mütəfəkkir alim olmuşdur. Onun varlığında cəmləşən bu iki xüsusiyyət ona yaşadığı dünyanı dərk etmək, onda baş verən elmi-ictimai dəyişiklikləri vaxtında müşahidə edərək mövcud problemlərlə, ehtiyaclarla tanış olmaq və onların həlli yolunda var qüvvəsi ilə çalışmaq imkanı verirdi.

Mütəhhəri öz zəmanəsini dərindən tədqiq edərək onu lazımcına tanımağa çalışırdı. O bu bərdə özünün “Gənc nəslin yönləndirilməsi” adlı məqaləsində yazır:

“Biz hazırda çox mühüm bir sual qarşısında dayanmışıq. Yaşadığımız dövrdən, onda baş verən mühüm dəyişikliklərdən xəbərsizik. Bəzən haqqında əvvəlcədən lazımı qədər tədqiqatlar aparmadığımız mövzularla rastlaşırıq...”

Mütəhhəri bu məsələyə həddindən artıq diqqət yetirmiş, dövrünün problemlərini vaxtında və hətta bəzən vaxtından da qabaq analiz etməyi bacarmış və İslam dini baxımından bu məsələnin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu dərk etmişdir. O, yüksək istedadı sayəsində İslam dininin sosioloji məsələlərinin öyrənilməsinin həddən artıq əhəmiyyətli olmasını başa düşmüşdür.

O bildirdi ki, müasir şübhələrə keçmiş dövrlərin klassik izahları ilə cavab vermək mümkün deyil. Mütəhhəri “Dini mədrəsələrin müasir vəzifələri” adlı məqaləsində yazır:

“Əgər biz müasir dövrü səksən il bundan qabaqkı dövrlə müqayisə etsək, o dövrdə yaşayan cəmiyyətin bir növ qapalı cəmiyyət olduğunun şahidi olarıq. Həmin cəmiyyətdə ideoloji mə-

sələlərin və ictimai anlayışların hamısı kənar yerlərdən deyil, dini mədrəsələr və ruhanilər tərəfindən verildi. O dövrdə, demək olar ki, yad fikirlərin xalq arasında yayılması mümkün deyildi...

Artıq müasir dövrdə həmin tarazlıq pozulmuşdur və biz mün-təzəm olaraq ibtidai-orta məktəblərdə, ali təhsil ocaqlarında, kütləvi informasiya vasitələrində, iclas və konfranslarda minlərlə yeni fikirlərin yayılmasının şahidi oluruq”.

Məhz bu yeni fikirlər yeni ictimai təbəqənin formalaşmasına səbəb olurdu. Mütəhhəri bu ictimai təbəqəni “gənc nəsil” və ya “gənclərin təfəkkürü” adlandırdı:

“Gənc nəsil dedikdə məqsəd ancaq cavanlar deyil, təhsil almaq və yeni mədəniyyətlərlə tanışlıq nəticəsində özünəməxsus təfəkkür tərzinə sahib olan müxtəlif yaşlı şəxslərdir. Başqa sözlə desək, burada hər hansı bir təfəkkür təzi nəticəsində müəyyən şəkildə formalaşmış bir ictimai təbəqə nəzərdə tutulur”.

Yeni ictimai təbəqənin ən böyük xüsusiyyətlərindən biri, onların öz dini etiqadlarına şübhə ilə yanaşmaları olmuşdur. O, gənc nəslin bu vəziyyətini belə təsvir edir:

“Yaşadığımız dövr, dini və etiqadi baxımdan hamı üçün, xüsusilə gənc nəsil üçün iztirab, böhran və çaşqınlıq əsridir. Dövr-şərait bir sıra problemlər yaratmış, unudulmuş köhnə sualları bir daha ortaya atmışdır”.

Alim müasir dövrdə üzə çıxan şübhələrin anlayışla qarşılanmalı olduğunu, “şübhə”lərin “yəqin” üçün giriş funksiyası daşdığını bildirmişdir:

“Görəsən, biz bu şəkk və tərəddüdlər burulğanından, şübhə və suallar hücumundan narahat olaraq təəssüflənməliyikmi? Mənim fikrimcə, bu barədə nigaran olmağa heç bir əsas yoxdur. Şübhə yəqinin, sual vüsəlin, iztirab isə rahatlıq və əsayişin müqəddiməsidir”.

Mütəhhəri digər yerdə bu kimi şübhələri özünəməxsus bir terminlə “müqəddəs şübhə” adlandırmışdır.

Alim eyni zamanda sualları, şübhələri eşitmək istəməyən, dövrün tələbləri haqqında düşünməyən mühafizəkar təbəqəni də tənqid edərək yazır:

“Bu barədə təəssüf doğuran məsələ, şəkkini insanı araşdırma və tədqiqat aparmağa sövq etməməsi və ya ictimai şəkk-şübhələrin bəzi insanları cavab axtarıb tapmağa vadar edə bilməməsidir”.

Mütəhhərinin qarşısında müxtəlif fikirlərin təsiri nəticəsində formalaşmaqda olan, beyini suallarla, şübhələrlə dolu gənc bir nəsəl dayanırdı. O alim üzərinə düşən vəzifəni, bu nəsli şübhələrdən uzaqlaşdırıb yəqinə çatdırmaqda görmüş və bu işi həyata keçirmək üçün məhz qələmini işə salmışdır. Özü bu barədə yazır:

“Əlimə qələm alaraq kitab və ya məqalə yazmağa başladığım son iyirmi ildə, bütün yazılarımda düşündüyüm yeganə şey yazdığımız əsrdə İslami məsələlər barəsində yaranmış sual və şübhələri həll etmək olub. Yazılarımda bəzisi fəlsəfi, bəzisi ictimai, bəzisi əxlaqi, bəzisi isə fiqhi və ya tarixidir. Həmin yazıların mövzuları bir-birindən tamamilə fərqli olsalar da, onların hamısının ümumi hədəfi yalnız və yalnız bir şey olub”.

Mütəhhəri azsaylı alimlərdən idi ki, dövrünün tələbini, aktual olan məsələləri bilirdi və ömrünü bu yolda xərcləyirdi. Mütəhhəri bilirdi ki, səmavi dində cavabsız suallar yoxdur. Cavabsız qalan sualların, İslamın yanlış tanınmasının səbəbi məhz bu dinin himayəçisi olduqlarını iddia edən məsuliyyətsiz şəxslərdir:

“On dörd əsrdən artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq, müqəddəs İslam dini hələ də tanınmaz qalmış bir dindir. Bu dinin həqiqətləri uzun müddət xalq arasında təhrif olunmuş formalarda əks olunub. Bəzi şəxslərin dindən qaçmasının əsas səbəbi də bu ad altında aparılmış səhv təlimlərdir. Bu müqəddəs dinə həzrətdə də ən çox zərbə vuranlar zahirdə onu himayə etmək istəyən iddiaçılardır. Bir tərəfdən imperialist qüvvələrin gizli və aşkar vasitələrlə hücumu, digər tərəfdən də əsrin İslamı himayə

etmək istəyən iddiaçılarının məsuliyyətsizlikləri bu dinin müxtəlif sahələrdə ideoloji hücumlara məruz qalmasına səbəb olub. Buna görə də mən öz bacarığım çərçivəsində bu sahədə əlimdən gələni etmək fikrindəyəm”.

“...Öz istedad və qabiliyyətim çərçivəsində islami məsələlər barəsindəki problemləri həll etməyə, həqiqətləri olduğu kimi açıqlamağa və əgər əməli azğınlıqların qarşısını ala bilmirəmsə də, heç olmasa fikri və ideoloji azğınlıqlarla mübarizə aparmağa, xüsusilə İslam düşmənlərinin əllərində bəhanə olan məsələlərin aydınlaşdırılmasına çalışmışam”.

Doğrudan da, o bu yolda əlindən gələni əsirgəmədi, gecəsini gündüzünə qataraq çalışdı və ömrünü bu yolda fəda etdi. Bununla da, Mütəhhəri böyük bir mütəfəkkir kimi tarixə öz parlaq imzasını qoydu.

* * *

Mürtəza Mütəhhərinin vəfatından sonra alimin dəyərli çıxışları onun varisləri tərəfindən (“Sədra” Nəşriyyatı) kağız üzərinə köçürülərək kitab formasına salınmağa başlandı. 30 ildən artıq aparılan işlər nəticəsində alimin bənzərsiz kitabları ərsəyə gəldi. Demək olar ki, hazırda bu işlər yekunlaşmaq üzrədir. Çıxışlardan hazırlanan və alimin öz sağlığında yazdığı kitabların məcmusu təxminən 60 adda kitabın meydana çıxmasına səbəb oldu. Bu kitabların bəzisinin çoxcildli olduğunu nəzərə alsaq, alimin külliyyatı 100 cildi keçir.

Bu kitabların əksər hissəsi şifahi nitqin məhsulu olduğuna, həmçinin keyfiyyətsiz lent yazılarında köçürülməsinə görə əsərlərdə səthi pərakəndəlik nəzərə çarpsa da, bu kitablar alimin fitri istedadı və fövqəladə yaradıcılığı sayəsində kifayət qədər məntiqi və bir-birinə bağlı mövzuları əks etdirir.

O mütəfəkkir şəxsiyyət sağlığında yaşadığı ölkədə, onu dinləyə bilənlər tərəfindən, həmçinin azsaylı çap olunmuş əsərlərinin oxucuları tərəfindən tanınırdısa, ölümündən sonra çıxışları-

nın kitab halına salınması və bu kitabların müxtəlif dünya dillərinə tərcümə olunması nəticəsində artıq Mütəhhəri müsəlman dünyasında tanınmağa başladı.

Ölkəmizdə də müstəqillik illərindən sonra həvəskar şəkildə olsa da, Mütəhhəridən azsaylı kitablar dilimizə tərcümə olunmağa başladı. İnancsız Sovet quruluşundan çıxan, elmi ateizmlə ünsiyyətdə olmuş beyinləri şübhələrlə dolu olan gəncliyə Mütəhhəridən yaxşı kim cavab verə bilərdi?! Tərcümələrin keyfiyyətsiz olmasına baxmayaraq, Mütəhhərinin kitabları acgözlüklə mütaliə edilirdi.

Nəzərimizcə, bir cəmiyyətdə ağıla əsaslanan, xurafatdan uzaq inancın formalaşması üçün Mütəhhərinin əsərləri əvəz olunmalıdır. Məhz bu kimi səbəblərdən Mütəhhərinin varislərinin yalnız "Parlaq İmzalar" Nəşriyyatı üçün verdiyi rəsmi icazə əsasında Mürtəza Mütəhhərinin əsərlərinin silsiləvi nəşrinə başlandıq. Kitabların tərcümə və redaktə işləri peşəkar kollektiv tərəfindən aparılır. Mütəhhərinin işlətdiyi hər kəlmənin öz yeri olduğunu nəzərə alaraq tərcümə və redaktə zamanı kitablar çox diqqətlə işlənilir. Alimin tərcümə olunan elmi kitabları həmin kitabların mövzusu üzrə mütəxəssis olan şəxslər tərəfindən tərcümə və ya redaktə olunur. Eyni zamanda kitabların tərtibatına, çap keyfiyyətinə də xüsusi diqqət göstərilir.

Görülən bu işlər nəticəsində Mütəhhəri oxucularının keyfiyyətsiz tərcümə və çaplardan çəkdikləri əziyyətlərə son qoyulmaqla yanaşı, oxucular alimin əsərlərini sistemli şəkildə əldə etmək rahatlığına da sahib olacaqlar.

"İrşad" Nəşriyyatı

I SEMİNAR

MÖVZUYA GİRİŞ

Bəhsimiz teizm, yəni Allaha və Onun yeganəliyinə iman haqqındadır. Sonra Allaha etiqadla Onun təkliyinə olan etiqadın iki ayrı-ayrı məsələ olduğunu, yaxud birinə digərindən əlahiddə şəkildə etiqad bəsləmək mümkün olmayan və sıx surətdə bağlı məsələlər olduğunu araşdıracağıq.

Qeybə inam

Bütün dini inancların başlanğıcı Allaha imandır. Həzrət Əlinin kəlamlarının birində deyilir:

“Dinin əvvəli Allahı tanımaqdır”.¹

Quran ayəsində də buyrulur:

“Qeybə inanan kəslər”.²

Ümumiyyətlə, dinə etiqad bəsləyən şəxslərlə, hətta Allaha inanan, amma xüsusi bir dinin ardıcılı olmayan filosoflarla heç bir dinə inanmayanlar arasındakı fərq, başqa sözlə, teistlərlə materialistlərin fərqi qeybə imandır. Qeyb isə gizli həqiqətlər deməkdir. Burada “gizli həqiqətlər” dedikdə hiss orqanları ilə birbaşa dərk olunmayan

¹ Nəhcül-bəlağə, 1-ci xütbə

² Bəqərə, 3

həqiqətlər nəzərdə tutulur. Quran bir sıra yerlərdə “qeyb” sözünü “şəhadət” sözü ilə antonim kimi işlətmişdir. Ətrafımızdakı gördüyümüz, hiss etdiyimiz, toxunduğumuz aləm şəhadət aləmi¹ adlanır. Maddi aləmi də Quranın bu təbiri ilə “şəhadət aləmi” adlandırılır. Teistlərlə materialistlər arasında maddi aləm barəsində fikir ayrılığı yoxdur, yəni teistlər maddi aləmi inkar etmirlər; onlar da materialistlər kimi, maddi aləmi qəbul edirlər, amma bundan əlavə, qeybə, gizli aləmə də etiqad bəsləyirlər. Yəni varlıq aləmini təkcə hiss orqanları vasitəsilə dərk olunan şəhadət aləmindən ibarət hesab etmirlər, əksinə, hiss orqanları ilə dərk olunmayan qeybi varlıqlara da inanırlar və bu qeybi varlıqların birincisi Allahdır. Allaha imandan sonra başqa qeybi varlıqlara, Quranın təbiri ilə desək, mələklərə iman gəlir. Bunun ardınca başqa bir qeybi həqiqətə – vəhyə iman gəlir. Daha sonrakı etiqad isə başqa bir qeybə – məada olan etiqaddır. Bunların hamısı qeybdir. Bunları ona görə qeyd etdik ki, avropalılar arasında və Avropada yazılan fəlsəfi kitablarda bir təfəkkür tərzini, daha doğrusu, bir sofistika müşahidə olunur ki, əlbəttə, kökündən səhvdir. Onlar insanları təfəkkür tərzinə görə iki qrupa bölərək deyirlər: bəzi insanlar materialistdir, bəziləri isə idealist. Materialist kimdir? Materialist maddənin varlığını qəbul edən, amma ruhun, yəni qeyri-maddi olan bütün əşyaların varlığını inkar edən şəxsdir. Bəs idealist kimdir? İdealist ruhun varlığını qəbul edən, amma maddənin varlığını inkar edən şəxsdir. Aydın ki, bu, əsassız sözdür. Əlbəttə, bunlar idealist deyib, sonra da bütün te-

¹ Şahid olduğumuz aləm. – Tərc.

istləri, Allaha inanan filosofları, dindarları idealistlər sırasına daxil edir və idealizmi də maddənin varlığını inkar etmək mənasında izah edərək deyirlər: “İdealistlər yalnız ruhun varlığını qəbul edir, maddənin varlığını isə əsla qəbul etmirlər”.

Halbuki bizim onların bu bölgüsü əsasında “Görəsən, biz materialistik, yoxsa idealist?”, – deyə düşünməyimiz əsassızdır. Əksinə, əsas məsələ bundan ibarətdir ki, varlıq aləmi hiss üzvləri ilə dərk olunan maddi aləmlə məhdudlaşır, yoxsa maddi aləmdən əlavə, başqa bir aləm də mövcuddur?

Burada bəzi mətləbləri müqəddimə olaraq qeyd etməliyik, çünki əks təqdirdə, ya ümumiyyətlə, nəticəyə çatmayacağıq, ya da ki, gec çatacağıq.

Birinci müqəddimə:

Teizm məsələsində ən başlıcası mövzunun düzgün şəkildə müzakirəyə qoyulmasıdır.

Məsələlər öz həlli yolunu tapmaq cəhətindən iki cürdür. Bəzi məsələlərdə problem onun həlli yolunun tapılmasındadır. Bu mənada ki, məsələnin qoyuluşu çox sadədir və hər bir şəxs məsələnin qoyuluşunda eyni formada düşünür, amma bəhs məsələnin həlli yolunun tapılmasındadır. Misal olaraq, iki tələbə adi riyazi məsələləri həll edərkən məsələni eyni şəkildə ortaya qoyurlar. Məsələnin qoyuluşu çox sadədir. Ancaq tələbələrəndən biri məsələnin həlli yolunu tapır, digəri isə tapmır. Məntiqçilərin dili ilə desək, məsələ haqqında təsəvvürləri eynidir, amma onun haqqında mühakimə yürüdərkən fikir ayrılığı yara-

nır; biri həmin təsəvvür olunan məsələnin isbatı üçün sübut tapır, digəri isə tapmır.

Ancaq bəzi məsələlərdə, xüsusilə də fəlsəfi məsələlərdə əsas problem məsələnin əvvəldən düzgün qoyulmasında olur; çox zaman məsələlər düzgün şəkildə ortaya qoyulmur, irəli gələn problemlər də məsələnin düzgün şəkildə ortaya qoyulmamasından əmələ gəlir. Yəni hər hansı bir tədqiqatçı məsələyə əvvəldən yanlış şəkildə yanaşır və sonra iyirmi il onun üzərində çalışsa da, heç bir nəticəyə çatmır; çünki məsələnin qoyuluşu əvvəldən düzgün tərzdə olmamışdır. Buna görə də deyirlər ki, fəlsəfi məsələlərlə başqa məsələlər arasındakı fərq bundan ibarətdir ki, fəlsəfi məsələlərdə ən başlıcası onların əvvəlcə düzgün təsəvvür olunmasıdır. Çətinlik məsələyə əvvəlcədən düzgün şəkildə yanaşmaqdadır. Əgər insan məsələyə düzgün şəkildə yanaşa bilsə, onun həlli yolunun tapılması asan olacaq. Tövhid mövzusunda məsələ tamamilə belədir. Əsas odur ki, biz bu məsələyə əvvəldən düzgün yanaşaq. Bütün səhvlər, iradlar, problemlər, şəklər və şübhələr insanların bu məsələ barəsində yanlış təsəvvüründən irəli gəlir.

Bir suala cavab

Bu mövzunu daha sonra izah edəcəyik, amma indidən ona diqqət etmək yaxşı olardı. Bir çoxları bizə belə irad tutub deyə bilər ki, “Siz Allaha etiqadın fitri olduğunu və hər kəsin onu fitrəti ilə dərk etdiyini iddia edirsiniz, halbuki əgər Allaha etiqad fitri olsaydı, bu barədə insanlar arasında fikir ayrılığı olmazdı və insanlar həmişə bu məsələdə teistlər və ateistlər adlı iki qrupa bölünməzdilər. Siz indi də

dünyanın birinci dərəcəli alimlərinə nəzər salsanız, görərsiniz ki, onlar iki dəstəyə bölünürlər: bəziləri Allahı qəbul edir, bəziləri isə yox. Deməli, Allaha etiqad ən azı fitri deyil, əksinə, qeyri-fitri olan çox mürəkkəb bir məsələdir. Elə bir problemdir ki, bəşər hələ də onun həlli üçün qəti bir yol tapmamışdır. Tibb elmindəki xərçəng xəstəliyi kimidir ki, alimlər hələ də onun səbəbini və müalicəsini kəşf edə bilməmişlər. Allah haqqında bir sıra fərziyyələr və nəzəriyyələr vardır və hər bir qrup müəyyən fərziyyəni müdafiə edir, amma dünyada hamı tərəfindən qəbul edilən vahid bir fikir yoxdur”.

Bizim cavabımız budur ki, Allahın varlığı məsələsi asan olduğu qədər də çətinidir. Kim bu məsələyə düzgün yanaşsa, tərəddüd etmədən onu təsdiq edəcəkdir. O ki qaldı həmin birinci dərəcəli alimlərə, onların dəlillərini nəzərdən keçirdikdə görürük ki, nəyisə öz aləmlərində təsəvvür edib, onu “Allah” adlandırmışlar, sonra da öz təsəvvürlərində yaratdıqlarına şəkk-şübhə ilə yanaşmış və iradlar bildirmişlər.

Varlıqlar mövcudluq cəhətindən iki növdür

Soruşa bilərsiniz ki, məgər Allahın varlığı məsələsinə iki və ya daha çox şəkildə yanaşmaq mümkündürmü? Yaxud necə yanaşsaq, səhvə düçar olarıq və necə yanaşsaq, səhvə düçar olmarıq? Bir misalla izah edim. Baxın, biz Allahın var olub-olmadığını bilmək istəyirik. Əvvəlcə bilməliyik ki, mövcud olub-olmadıqlarını isbat etmək istədiyimiz varlıqlar iki növdür. Bəzən aləmdəki varlıqlardan birini aləmin bir komponenti olaraq isbat etmək istəyirik. Tutaq ki, elementlər haqqında danışarkən deyirik ki, hansısa ele-

menti filan alim kəşf edib. Aləmdə olan elementlərdən hər biri bu aləmin müəyyən bir hissəsini təşkil edir. Yaxud planetlər haqda deyirik ki, filan planeti filan alim kəşf edib. Bu o deməkdir ki, əvvəllər Günəş sistemində səkkiz planet olduğu güman edilirdisə, son zamanlar bu planetlərlə yanaşı, başqa bir planetin də olduğu kəşf edildi və məlum oldu ki, Günəş sistemində doqquzuncu planet də var. Burada da araşdırdığımız əşya aləmin digər varlıqları içərisində, onlarla yanaşı mövcud olan müəyyən bir varlıqdır.

Bəzən isə müəyyən bir mövcudun varlığı haqda bəhs edirik, amma o, başqa varlıqlarla bir sırada deyil və onlardan biri deyil; əgər mövcuddursa, bütün varlıqlarla birgədir və bütün varlıqlardadır, yox, əgər mövcud deyilsə, heç bir yerdə mövcud deyil. Necə? Bir misalla izah edək.

Misal

Bildiyimiz kimi, qədim zamanlardan alimlərin və filosofların müzakirə mövzularından biri də zaman məsələsidir. Bəziləri belə düşünürdülər ki, ümumiyyətlə, zaman mövcud deyil. Amma həmişə filosofların əksəriyyəti zamanın obyektiv varlığına inanmışlar. Əgər bir şəxs eynilə astronomların aləmdə hansısa bir ulduzu başqa ulduzlar arasında axtarması kimi *“Gəlin axtaraq görək aləmdəki mövcudlar arasında zaman adlı bir varlıq var, ya yox?”* deyərək, zamanı axtarmaq istəsə, hətta əgər dünyanın ən dahisi olsa da, milyon illər zamanı axtarsa belə, tapa bilməyəcək. Zamanı aləmin müəyyən bir hissəsi olaraq aləmin digər komponentləri ilə bir sırada hesab edib, onu mikroskopla, yaxud teleskopla və ya laboratoriyada təcrü-

bə aparmaqla axtarmaq istəyən şəxs əbədi olaraq axtarsa da, tapa bilməyəcək, axırda da yorulub deyəcək ki, zaman yoxdur (məkan məsələsi də bu qəbildəndir).

Amma əgər bir şəxs məsələyə əvvəldən düzgün yanaşsa və zamanı aləmin komponentlərindən biri kimi yox, aləmin cəhətlərindən biri kimi araşdırmaq istəsə, onda məsələ fərqli olacaq. Yəni bu şəkildə yanaşmalıdır ki, ətraf aləmdə gördüyümüz – en, uzunluq və hündürlüyə malik – əşyalardan hər birinin, həqiqətən, “zaman” adlı dördüncü ölçüsü varmı? Belə olduqda o, zamanı əşyalardan ayrı olaraq yox, əşyalarla bir yerdə, əşyaların daxilində axtaracaq. Yəni o fikirləşəcək ki, “Əgər zaman mövcuddursa, mənim varlığımın bir cəhətini təşkil edir və məndə başqa bir ölçü də vardır ki, həmin ölçü bitkilərdə, daşda, Günəşdə də var. Beləliklə, gerçək aləmdə en, uzunluq və hündürlükdən əlavə, “zaman” adlı dördüncü ölçü də vardır”.

Əgər insanın zaman haqda təsəvvürü belə olsa, artıq onu başqa varlıqlarla bir sırada olan bir varlıq kimi axtarmayacaq, əksinə, bilmək istəyəcək ki, təbiətdəki əşyaların daxilində “zaman” adlı bir cəhət (ölçü) var, ya yox?

Görün, məsələyə yanaşma tərzini nə qədər fərqlidir. Əlbəttə, gətirdiyimiz misal fikrimizi tam şəkildə çatdırmır, çünki zaman ölçüdür, Allah isə ölçü deyil. Amma məsələnin bizə lazım olan tərəfini çatdırmaq üçün yaxşı misaldır.

Əgər bir şəxs Allahı bütün mövcudlardan kənar bir varlıq kimi, onlarla bir sırada axtarıb tapmaq istəsə və “Daş, torpaq, hava, su, bitki mövcuddur, bu mövcudlar arasında Allah adlı başqa bir varlıq da mövcuddur, yalnız bu fərqlə ki, o, gözlə görünmür, başqaları isə görünür.” –

deyərək düşünsə, məsələnin qoyuluşunda əvvəldən səhvə yol vermiş olar. Yəni belə bir şəxs Allahı olduğu kimi təsəvvür etməmişdir. Əgər aləmdə Allah adlı bir varlıq varsa, o, başqa varlıqlarla bir sırada belə bir məhdud varlıq ola bilməz. Əksinə, o, elə varlıq olmalıdır ki, Quranın təbiri-cə desək:

“Siz harada olsanız, O sizinlədir”.¹

“Əvvəl də, axır da, zahir də, batin də Odur. O, hər şeyi biləndir”.²

Allah haqqında bundan daha aydın, daha gözəl ifadə tapmaq mümkün deyil. Allah varlıqların əvvəli və sonu deməkdir; elə bir varlıq ki, bütün varlıqlar Ondan qaynaqlanmışdır və Ona tərəf qayıdacaqdır.³

Bir sözlə, tövhid mövzusunda ən başlıcası məsələnin düzgün şəkildə qoyuluşudur. İnsan əvvəldən bilməlidir ki, *“Ona bənzər heç bir şey yoxdur”*,⁴ *“Yenilməz qüvvət sahibi olan Allah Ona aid edilən sifətlərdən tamamilə uzaqdır”*.⁵ İnsan zehmində Allah haqqında təsəvvür yaradarkən əvvəldən “Subhanəllah” və “Allahu əkbər” anlayışlarını nəzərdə tutmalıdır. “Subhanəllah” təbiri Allahın bütün nöqsanlardan uzaq olduğunu ifadə edir, “Allahu əkbər” isə Allahın vəsf olunmaqdan daha üstün və daha uca olması deməkdir.

¹ Hədid, 4

² Hədid, 3

³ “Rum” surəsinin 7-ci ayəsində axirət haqqında belə buyrulur ki, bəzi insanlar zahirdə görünən dünya həyatından xəbərdardırlar, bu növdən olmayan axirətdən isə xəbərsizdirlər. Odur ki, Qurani-kərimə görə, dünya ilə axirət arasındakı əlaqə zahir-batin əlaqəsidir.

⁴ Şura, 11

⁵ Səffat, 180